

ВІДГУК

Офіційного опонента на дисертаційну роботу
Кирилюк Анни Олександрівни
«Римо-католицькі монастирі Луцько-Житомирської дієцезії у кінці
XVIII – першій половині XIX століття»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 032 – Історія та археологія (галузь знань 03 «Гуманітарні
науки»)

1. Актуальність теми дослідження

Історія церкви, релігії, проявів духовного життя людини завжди буде актуальною для наукового з'ясування. Особливо для кінця XVIII і першої половини XIX століття, коли віра в Бога була пануючою і формувала поведінку спільнот і кожного індивіда зокрема. Держава тому й намагалася скеровувати процеси і явища духовного життя і спрямовувати їх у потрібне їй річище аби через них управляти цілими країнами. Актуалізує цю наукову проблему і імперська складова, адже російській державі з її абсолютистською формою правління потрібна була слухняна церква, церква-помічниця, особливо з людністю католицького віросповіданням, яка здатна була на спротив аж до повстання. Тривалий час серед правлячих кіл Росії католицизм ототожнювався з польською незалежністю. Адже перехід від релігійно-конфесійної до національної ідентичності не був швидким; у часі він розтягнувся на все XIX століття.

Не в останню чергу, вивчення римо-католицьких монастирів на локальному рівні, у даному разі на Волині, назріле ще й тому, що немало питань з їхньої історії залишаються поза увагою дослідників. Тож дисертація Анни Кирилюк на часі, бо дає відповіді на багато складаних питань про становище римо-католицьких монастирів, відповідно й чернецтва та вірян у першій половині XIX століття, коли відбувалося протистояння між ними і

державними структурами.

Немаловажним є й те, що ця наукова проблема плідно вивчається у наших сусідів. Достатньо вказати на поважні дослідження Міхаїла Долбілова, Маріана Радвана з Люблінським католицьким університетом Івана Павла II, Олени Філатової з Мінська, українських істориків, які вказують на важливість цієї сторінки історії, якій все ще бракує повноти і всеосяжного виміру як щодо кількості монастирів, чисельності чернецтва, його зайнятості та ролі у збереженні власної ідентичності.

Такі загальні сентенції пояснюють актуальність та важливість тематики, що стала предметом дисертаційного дослідження Анни Кирилюк.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх достовірність

Аби з'ясувати роль і місце римо-католицьких монастирів, а також їх мережу дисертантці довелося здійснити короткий екскурс в історію їх виникнення. А також зауважити засновників, географію їх розміщення, чинники, що сприяли їх відкриттю, способи служіння Богові (обітниці). Без такого розуміння авторці було б важко вмотивувати традицію їхнього давнього існування, практично з XIII століття, та зрозуміти їх глибоке закорінення у місцеві соціальні структури. Накопичуючи фактологічний матеріал та на його основі формулюючи висновки, дисертантка досягла бажаного. Кожне із запропонованих положень спирається на солідну джерельну базу, адже історикиня доклала значної та скрупульозної праці, вивчаючи предмет дослідження всебічно й комплексно. Розлого розкрита історіографія проблеми та джерельна база дослідження дають підстави говорити про ретельну евристичну роботу, а також про належне інформаційне забезпечення та надійну фактологічну базу отриманих висновків.

Для вирішення поставлених завдань, дослідниця спиралася на загальні принципи науковості та історизму з частковим використанням просопографічного, проблемно-хронологічного та статистичного методів.

Вдалася вона також і до залучення інструментарію соціологічних досліджень.

Проміжні і загальні висновки дисертаційної роботи пройшли апробацію та були схвалені на 8-ми міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях. Основні результати дисертаційної роботи опубліковані у 16-ти наукових фахових, закордонних й інших виданнях.

Можна констатувати, що зміст дисертаційної роботи відповідає назві теми, поставленій меті та свідчить про її завершеність.

3. Новизна наукових положень і отриманих результатів

Для розуміння проблем невивченості монастирської історії Волині плідним став авторський аналіз історіографічного доробку. Дослідниця взяла за основу наукові праці, залишаючи за бортом ті тексти, які не відповідають науковим принципам. Це дозволило їй спеціально не зупинятися на працях російських і радянських авторів, які, в основному, засуджували католицизм аби легітимізувати політику Російської імперії. Аналізуючи інформативні можливості джерел, дослідниця вперше здійснила детальний огляд візитацій, як документа, покликаного контролювати матеріальне становище монастирів, зауважила причини появи тих чи тих текстів їх формуляру, що суттєво впливало на достовірність фактичного матеріалу.

Пізнавальними стали й розвідки про внутрішню організацію чернечого життя, які вносять ясність у розуміння тогочасних реалій, зокрема регламентування та унормування, що здійснювалося чернечими статутами і орденськими конституціями. А також про роль обітниць, умови вступу, внутрішню ієрархію мешканців монастиря та їх обов'язки. Анні Кирилюк найповніше вдалося з'ясувати інституцію новіціанта, за допомогою якої формувався особовий склад римо-католицьких монастирів.

Важливим досягнення дисертації є і порівняльний аналіз керівництва монастирями до поділів Речі Посполитої і після входження Волині до складу Російської імперії. Він дозволив авторці стверджувати, що ті втрачали колегіальний принцип і тісніше підпорядковувалися центральним установам

Росії. Заслугою авторки є й спроба з'ясувати кількість монастирів впродовж усього періоду дослідження та чисельність чернецтва. До підрахунків вона залучила дані своїх попередників та архівні джерела й прийшла до висновку, що показники про кількість монастирів практично не сильно відрізняються, а от тенденція до зменшення числа монахів була помітною.

Заслугою дисертантки є й вдала спроба з'ясувати чому і коли керівництво Віленського навчального округу підпорядкувало монастирські школи та з яким статусом вони входили до державної освітньої мережі. Зокрема, були названі Межиріцька та Дубровицька школи отців-піарів, Бердичівська при монастирі босих кармеліті, Теофіопілівська тринітаріїв, у яких навчалось найбільше учнів та які за кількістю предметів наближались до програм ліцеїв. Навіть ставши за російськими зразком повітовими, вони продовжували перебувати на монастирському утриманні. Початкова освіта, що її надавали парафіяльні школи, також перебували при католицьких монастирях з безкоштовним навчанням хлопчиків і дівчат. Виявляється, що монастирські школи у Віленському навчальному окрузі до його ліквідації у 1828 р. кількісно навіть переважали державні.

До заслуг Анни Кирилюк слід віднести й уточнення кількості шкіл закритих після Листопадового повстання, адже в літературі ця цифра була різною. Авторці вдалося збагатити наші знання про благодійну діяльність римо-католицьких ченців, яка крім освіти полягала і у утриманні шпиталів. За польською традицією монастирі традиційно здійснювали соціальний захист, адже у шпиталях перебували люди літнього віку, сироти, знедолені. Причому їх чисельність була не поодинокую, а значною.

Науковозначими є й дослідження про монастирські бібліотеки, які формувалися впродовж тривалого часу, а тому несуть інформацію не лише про кінець XVIII і першу половину XIX століття. Зокрема про ранньомодерні центри книгодрукування у Європі, про міжнародні зв'язки волинських монастирів. Авторка тісно вписала репертуар бібліотек з підготовкою новіціантів та наявністю шкіл з високим рівнем освіти. Саме тому у

книгозбірнях представлені книжки з церковного та цивільного права, священної історії, життя святих, проповіді та молитви. Але не тільки, зберігалися й видання з історії Речі Посполитої, описи храмів, з математики, географії, медицини, літератури, а також словники, серед яких немало раритетів, хоча би праці Самуеля Пуфендорфа чи Бернарда Ваповського. Здійснений кількісний, тематичний, а також за мовою, часом і географією видання аналіз бібліотек кількох монастирів дозволив авторці стверджувати, що вони були сховищами знань, якими людство володіло на той час. Варто також вказати на суттєвий акторський внесок і щодо вивчення діяльності монастирських друкарень, серед яких найпотужнішою була Бердичівська.

Зауважила дослідниця також, як російська держава змінювала своє ставлення до земельної власності монастирів та до їхніх забудов. Аби пояснити, чому вони викликали підвищений інтерес можновладців було детально проаналізовано монастирське господарство з визначенням його складових, таких як маєток, двір, фільварок, полів і садів. Крім землеробства зауважено тваринництво, промисли, наявність млинів, броварень, кузні. Як і розмір панщинних днів – три. Тож про «праздність» монахів, на яку так любили вказувати представники російської та й радянської влади, говорити не доводиться.

З великим пізнавальним інтересом сприймається й та частина дослідження, у якій йдеться про державне втручання у монастирське життя, про переведення управління монастирями на російський лад, з обмеженням мобільності монахів, заборонаю їхніх виборних з'їздів, із заміною виборного принципу на призначуваний.

Цілком правомірною виявилася запропонована періодизація за правліннями імператорів, адже кожен з яких насаджував власне розуміння ролі католицької церкви і відповідно укладав черговий законодавчий акт, який урежимлював її становище. Дослідниця вирізнила час Павла I, з послабленням контролю за діяльністю монастирів. Імператор прагнув до злиття католицизму з православ'ям, а тому прихильно поставився до Римо-

католицької церкви. З практичних заходів варте уваги підтримання ним ордену езуїтів, як того, що досягнув поважних успіхів у поєднанні освіти і виховання і за кошти якого розгорнула величезну освітню діяльність Едукаційна комісія.

Микола І вдався не лише до детального унормування внутрішнього життя монастирів із заборонаю відвідувати Царство Польське, із запровадженням для монахів паспортів. Він пішов на ліквідацію тих із монастирів, які не підпадали під формальні критерії. Дослідниця вдало підмітила, що припиняли діяльність ті з монастирів, котрі мали найбільше маєтностей, а значить і економічної незалежності. Тоді як насправді причина була в іншому. Римо-католицьке духовництво було поборником відродження незалежності Речі Посполитої і вважало віру нерозривною складовою польського визвольного руху. Тож наступним кроком було переведення їх на російські класи, що повністю узалежнювало їхнє становище від держави.

Відродно, що дослідниця прагнучи до об'єктивності зауважила й детально зупинилася й на інших не політичних причинах закриття монастирів. Серед них внутрішні перегрупування, недотримання законодавчих норм. Проте, переважали все ж політичні, а тому Анна Кирилук зупинилась на цій проблемі досить детально. Вона з'ясувала як відбувалась на місцях реалізація указу від 19 липня 1832 р., як проходила процедура закриття, відмітила, що залучалися військові і поліція. Ця, вперше з'ясована сторінка її дисертаційного дослідження з необхідною деталізацією, становить неабиякий науковий інтерес, адже увиразнює імперські практики російської держави. Більшість маєтностей переходила до церков православного віросповідання, яке було пануючим в Російській імперії.

Не менш важливим є «подовження» часу існування монастирів. Адже в літературі, найчастіше, йдеться про їх закриття після Листопадового повстання 1830 р. Як і про влаштування після закриття монастирської братії та про передачу монастирських будов православним церквам, начальним

зкладам, військовому відомству. Вдалим є і відображення спроб знати протистояти передачі монастирів православному духовенству. Це вказує на те, що монастирі користувалися місцевою підтримкою.

4. Практичне значення виконаного дослідження

Викладені в дисертації положення, ілюстративний ряд фактологічних даних дозволяє суттєво доповнювати історичні знання про Волинь, її особливість як цілісного краю, історію України, а також задовільнити цікавість про духовне життя спільнот, яке проявлялося в існуванні різнопланових монастирів. Віднайдений авторкою архівний матеріал стане окрасою підручників та посібників, зробить їх цікавішими і наповненішими. Окремо варто зауважити дисертаційні додатки, які не лише ілюструють висновки істориків, а й дозволяють поглиблювати подальші дослідження цієї наукової проблеми.

5. Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, у наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації

Основні положення дисертації були опубліковані як у наукових університетських, фахових загальноукраїнських виданнях, у періодичних виданнях іноземних держав, а також у післяконференційних збірниках. Опубліковані тексти відображають зміст дисертації. Їх кількість та обсяг дають авторці – Анні Кирилюк – право публічного захисту дисертації.

Опубліковані нею наукові праці, які зараховані за темою дисертації, відповідають вимогам п. 11 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №167 від 06.03.2019 р.

6. Структура та обсяг дисертації

Структура дисертації добре продумана, має чітку, логічно вибудовану структуру, визначені підрозділи у розділах дослідження цілком охоплюють й розкривають усі поставлені дослідницькі завдання. Вони спрямовані на всебічне з'ясування історії монастирів, їх діяльності, зайнятості,

авторитетності. Отже, дисертація А.О. Кирилюк є повноцінною та важливою науково-дослідною працею, виконаною самостійно на належному науково-методичному рівні.

Хочу запропонувати авторці при продовженні вивчення спеціально виділити душпастирську (духовну) діяльність ченців, адже вона викликає підвищений і не лише науковий інтерес, про те її сюжети зустрічаються по всьому тексту дисертації. Теж саме стосується і вивчення чинників, що впливали на вибір обітниці щодо служіння Богові. Віддаю належне, що це суттєво розширює хронологію, але науковий ступінь доктора філософії зобов'язує врахувати формування світу людини ранньомодерної і модерної доби. Її внутрішні уявлення, світосприйняття, настанови, цінності та традиції. Прошу авторку врахувати ці настанови при підготовці дисертаційної монографії.

6. Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності

Дисертаційна робота Анни Кирилюк не має ознак академічного плагіату. Нею здійснено коректні посилання на першоджерела для текстових ілюстративних запозичень. Висновки попередників враховано і відповідно зроблені відсилки до їхніх текстів, навіть у тому випадку, коли вони доповнюють один одного. Навмисних спотворень не виявлено.

7. Дискусійні положення та зауваження по дисертаційній роботі

Дослідниця на достатньому науковому рівні проаналізувала історіографічні здобутки попередників, пояснила, над якими проблемами вони працювали та до яких висновків прийшли. Оцінюючи працю Дмитра Толстого вказала на її важливість за оцінку ним монастирів як сучасника (с.25). Цього замало, адже Толстой не тільки свідчив як сучасник, а й продукував заходи та втілював політику держави у церковних питаннях. Надзвичайно цікавою виявилась авторська спроба з'ясувати місце духовного суду, однак йому дисертантка приділила мало уваги. (с. 144). З приводу бажаного спеціального з'ясування духовного світу ченців, йдеться у підрозділі 6.

Дослідження А. Кирилюк переконує, що багато монахів католицьких монастирів мали священницький сан, що свідчить про їхню належну освіту, з одного боку, і можливість активно займатись проповідництвом, з другого. Тому слід було би повніше розкрити роботу ієромонахів у парафіях і в каплицях при маєтках місцевих аристократів щодо задоволення духовних потреб вірян, спираючись не тільки на аналіз джерел церковного походження, але й спогадів волинських шляхтичів першої половини ХІХ ст.

Оскільки як привід для закриття великої кількості католицьких монастирів верховна влада обрала Листопадове повстання 1830 р., варто було показати, на скільки аргументовано можна стверджувати про підтримку (ідеологічну, матеріальну) цього повстання чернецтвом на Волині. Також заслуговує на увагу питання, чи процес ліквідації монастирів у Луцько-Житомирській дієцезії мав якість особливості, чи був подібний до того, як він проходив в інших католицьких дієцезіях у Російській імперії.

Висловлені тут і раніше зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження Анни Кирилюк, а пропозиції свідчать про потребу продовжувати дослідження за обраним напрямом, зважаючи на сьогоденішню запитуваність цієї наукової теми.

8. Загальний висновок

Дисертація Анни Олександрівни Кирилюк «Римо-католицькі монастирі Луцько-Житомирської дієцезії у кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ століття», подана на здобуття наукового ступеня доктора філософських є ґрунтовною, глибокою та завершеною самостійною науковою роботою, з притаманною актуальністю та виваженістю суджень. Авторці сповна з'ясувала функціонування римо-католицьких монастирів, окреслила їх мережу, кількість та чисельність ченців. А також проаналізувати мотиваційні зміни у ставленні до них Російської імперії, яка долала їх економічну та суспільну незалежність аж до закриття. Для аналізу було залучено надзвичайно багатий за різноманітністю та інформативною насиченістю масив джерел, зокрема архівного походження, що надало роботі

переконливості і наукової достовірності. Кожне з запропонованих положень є добре аргументованим та виваженим. Робота пройшла наукову апробацію в досить чисельних публікаціях статей та виступах на наукових конференціях, теми яких тотожні тексту й висновкам дисертації.

За науковою новизною, структурою, стилем подачі матеріалу дисертація А.О. Кирилюк на тему «Римо-католицькі монастирі Луцько-Житомирської дієцезії у кінці XVIII – першій половині XIX століття» відповідає вимогам пунктів 9,10,11 «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», схваленого Постановою Кабінету Міністрів №167 від 06.03.2019 р та вимогам Наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» №40 від 12.01.2017 р. (зі змінами від 31.05.2019 р.). Її авторка Кирилюк Анна Олександрівна заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 – Історія та археологія (галузь знань 03 – «Гуманітарні науки»).

Старший науковий співробітник

Інституту історії України

НАН України, д. і. н., проф.

В. Шандра

В. С. Шандра

В. С. Шандра